

... (faint, illegible text)

... (faint, illegible text)

... (faint, illegible text)

... (faint, illegible text)

... (faint, illegible text)

... (faint, illegible text)

HANDBOOK OF MATERIAL CULTURE, C. Tilley, W. Keane, S. Küchler, M. Rowlands, P. Spyer red., London–Thousand Oaks–New Delhi 2006, 527 ss., 42 ryciny, 2 tabele.

Studia nad kulturą materialną uległy w okresie ostatniego dwudziestolecia głębokim przemianom i należą dziś do najbardziej dynamicznie poszerzających swój zakres obszarów badawczych nauk społecznych. Znajduje to odbicie zarówno w aktywności naukowej coraz szerszego grona specjalistów bardzo różnych dziedzin, jak i w ilościowym wzroście badań, publikacji, serii wydawniczych, recenzji i artykułów poświęconych tej tematyce.

Kultura materialna stała się przedmiotem zainteresowania m.in. językoznawców, antropologów społecznych i socjologów, archeologów i historyków, geografów i ekonomistów. Redaktorzy omawianego tomu zdają sobie sprawę z tego, iż tak szeroki zakres prezentowanych

badania ma, z konieczności, raczej charakter eklektyczny, zmienny, rozproszony i anarchiczny aniżeli skupiony na ściśle określonej tematyce, a co za tym idzie umykający rygorom ścisłego zdyscyplinowania. Widzą oni w tym jednakże raczej siłę niż słabość tej problematyki, która jest w fazie ekspansji.

W stosunku do innych dyscyplin wraz z ich kształtującymi się hierarchiami wartości, kultura materialna widziana jest przez autorów omawianego tomu jako akademicka manifestacja charakterystyki naszych współczesnych postmodernistycznych warunków kulturowych, które cechuje nieokreśloność, immanentność lub stawanie się (*immanence or becoming*), wieloznaczność (*ambiguity*), niejednorodność (*heterodoxy*) i pluralizm. Historycznie biorąc, tendencje te mają swą genezę w obrębie szeroko pojętych dyscyplin — archeologii i antropologii.

Archeologia pradziejowa ma oczywiście na uwadze kulturę materialną jako podstawę badania przeszłości społecznej. Badanie kultury materialnej było też zawsze komponentem badań społeczno-antropologicznych. Jednakże jako dyscyplina nie dążyła do swej samodefinicji w terminach badania rzeczy (*study of things*) ani też badania stosunku rzeczy i ludzi w taki sposób, w jaki zostało to zaprezentowane w strukturze i tematyce omawianej pracy.

Publikacja podzielona jest na pięć części. W pierwszej (*Theoretical perspectives*), złożonej z siedmiu rozdziałów, przedstawiono teoretyczne i konceptualne płaszczyzny studiów nad kulturą materialną. W rozdziałach tych opisane są teoretyczne podstawy studiów nad rzeczami, historia i rozwój podejść badawczych, filozoficzne i koncepcyjne tło badań. Poszczególne rozdziały odnoszą się też do różnych teoretycznych perspektyw badania zjawiska materialności i kultury materialnej w kontekście dyskusji nad różnymi fenomenami. Redaktorzy podkreślają przy tym, iż zamierzeniem publikacji nie jest reprezentowanie jednolitej postawy metodologicznej, lecz prezentacja różnych postaw charakteryzujących sposób myślenia i badania poszczególnych zagadnień.

Ta pierwsza część publikacji jest niezwykle interesująca właśnie ze względu na prezentację owej różnorodności postaw badawczych. I tak, warte szczególnej uwagi wydają się rozdziały poświęcone myśli marksistowskiej (autorstwa Billa Maurera z University of California, Irvine, pt. *In the matter of Marxism*), strukturalizmowi i semiotyce (Robert Laytona z University of Durham, pt. *Structuralism and semiotics*) oraz fenomenologii (Juliana Thomasa z University of Manchester, pt. *Phenomenology and material culture*) w relacji do studiów nad kulturą materialną. Dalsze rozdziały dotyczą problemów obiektywizacji (Christopher Tilley, University College London, *Objectification*) oraz zagadnień związanych ze sprawstwem ludzi i rzeczy (Janet Hoskins, University of Southern California, Los Angeles, *Agency, biography and objects*). W części tej podjęto także kwestię wpływu poststrukturalizmu na badania nad kulturą materialną (Bjørnar Olsen, University of Tromsø, *Scenes from a troubled engagement: Post-structuralism and material culture studies*) oraz problemy wynikające ze studiów nad kulturą materialną w warunkach kolonializmu i postkolonializmu (Peter van Dommelen, University of Glasgow, *Colonial matters: Material culture and postcolonial theory in colonial situations*).

Druga część publikacji (*The body, materiality and the senses*) poświęcona jest analizie stosunków zachodzących między formami materialnymi, cielesnością i zmysłami. Autorzy rozdziału wskazują, że kultura materialna nie może być zrozumiana bez uwzględnienia cielesnych aspektów człowieka. Teoria materialności (*theory of materiality*) wymaga zatem pogłębienia refleksji nad zagadnieniem cielesności podmiotu i nad wielością sposobów, poprzez które świat jest odczuwany i doświadczany. I tak, między innymi, Christopher Pinney (z University College London), w artykule *Four types of visual culture* omawia złożoność problematyki postrzegania zmysłowego w dynamicznie zmieniającym się świecie. Antropolog Judith Farquar (z University of Chicago) w rozdziale *Food, eating, and the good life* porusza problem pokarmu i pożywienia w kontekście konsumpcji i dobrostanu.

Trzecią część omawianej pracy, zatytułowaną *Subjects and objects*, poprzedza Wstęp Webba Keane'a (z University of Michigan), w którym Autor zwraca uwagę m.in. na relacyj-

ność różnorodnych form materialnych i subiektywizm w ich postrzeganiu oraz aktywizowaniu w wielorakich stosunkach społecznych. Przedmiotem analizy stają się m.in. tkaniny i ubiór (Jane Schneider, City University of New York, Graduate Center, *Cloth and clothing*), wyposażenie i wnętrza domostw (Robert St. George, University of Pennsylvania, *Home furnishing and domestic interiors*), architektura użytkowa (Suzanne Preston Blier, Harvard University, *Vernacular architecture*). Poruszone są tu także kwestie związane z architekturą i sztuką w bardziej generalnej perspektywie, a materialność konfrontowana jest z problematyką globalizacji, pamięci i krajobrazu kulturowego. Pozwala to wykazać, w jaki sposób ogólniejsze procesy mogą być rozumiane i naświetlane przez specyficzne perspektywy studiów nad szczególnymi formami materialnymi przedmiotów. Z drugiej zaś strony, tego typu podejście może zilustrować sposób, w jaki w rozumieniu poszczególnych form materialnych pomocna może być ogólniejsza perspektywa złożonych procesów. Ten sposób podejścia zmierza też do zilustrowania dialektyki, subiektywności i obiektywności w formowaniu się sposobów rozumienia oraz znaczeń rzeczy. Część ta zawiera zatem elementy dyskusji związanych z wieloma projektami badawczymi, które stanowiły również dotychczas tradycyjnie rozumianą istotę empirycznych studiów nad kulturą materialną, ale ukazuje je w nowym świetle i przez pryzmat licznych powiązań i ponaddiscyplinarnych ograniczeń.

Część czwarta książki, pt. *O procesie i transformacji (Process and transformation)*, poprzedzona *Wstępem* Susanne Küchler (Department of Anthropology at University College London), dotyczy badań kultury materialnej w perspektywie podstawowej trójdzielnej biografii rzeczy: rzeczy wykonanych, rzeczy wymienianych, rzeczy skonsumowanych. Omówieniu procesów fizycznej transformacji i długiego trwania ze specyficznie archeologicznej perspektywy towarzyszą rozważania nad tym, w jaki sposób rzeczy i ich znaczenia są przekształcane w performatywne konteksty. Pozwala to w istotny sposób sproblematyzować zagadnienia czasu, niszczenia i rozkładu.

Część piąta (*Presentation and politics*), poprzedzona *Wstępem* Michaela Rowlandsa (University College London), dotyczy współczesnej polityki i poetyki wystawienniczej, reprezentowania i konserwacji form materialnych oraz sposobów i efektów ich oddziaływania na pojęcia tradycji i społecznej tożsamości. Każdy z rozdziałów zawiera historyczny przegląd omawianego problemu oraz krytyczny zestaw głównej literatury, ze szczególnym uwzględnieniem problemu konceptualizacji oraz teorii dotyczącej omawianego zagadnienia. Wychodząc poza ramy takiego przeglądu, w rozdziałach tych zawarte są także główne sugestie dotyczące kierunku przyszłych badań. W ten sposób w omawianej publikacji nie tylko dokumentowane są szczegóły z poszczególnych obszarów aktywności naukowej w ich aktualnym kształcie, lecz sformułowane także pożądane kierunki przyszłych badań empirycznych. Redakторы wyrażają nadzieję, iż w ten sposób mogą pobudzić rozwój przyszłych studiów nad kulturą materialną, zarówno w obrębie poszczególnych dyscyplin, jak i — w zarysowanych tam — szerzej pojętych działań interdyscyplinarnych. Celem jest stworzenie zachęty do dalszych badań, które skoncentrowane byłyby szczególnie na materialności społecznych środowisk.

Na tę część książki składają się następujące rozdziały: *Intellectual property and rights: An anthropological perspective* (Marilyn Strathern, University of Cambridge) i *Heritage and the present past* (Beverly Butler, University College London). Problematyce muzeów i wystawiennictwa poświęcony jest obszerny rozdział *Museums and museum displays* (Anthony Alan Shelton, University of British Columbia, Vancouver). Michael Rowlands i Christopher Tilley (University College London, *Monuments and memorials*) omawiają problematykę pomników i memoriałów, a Diana Eastop (University of Southampton, *Conservation as material culture*) i Russell Belk (University of Utah, *Collectors and collecting*) — problem konserwacji obiektów kultury materialnej oraz zagadnienie ich kolekcjonerstwa.

Kończąc krótki opis i prezentację tej interesującej publikacji będącej wynikiem wyteżonej pracy znakomitego grona badaczy, pragniemy podkreślić jej wybitne walory poznawcze. Omó-

wienie nasze nie ma charakteru analitycznego. Jest raczej wstępną prezentacją i zachętą skierowaną do potencjalnych czytelników. Wierzmy, że ta wyjątkowa pozycja może się okazać niezwykle inspirująca, zwłaszcza dla polskiego środowiska naukowego — archeologów pradziejów i wczesnego średniowiecza, dla antropologów, etnologów, historyków oraz przedstawicieli innych dyscyplin zainteresowanych materialnością otaczającego nas świata. Zwracamy się także do grona badaczy skupionych w Zakładzie Historii Kultury Materialnej Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie o szczególne zainteresowanie się lekturą omówionej tu pracy, której tematyka wydaje się (przynajmniej teoretycznie) pokrewna zakresowi problematyki wymienionej w nazwie tego Zakładu. Jesteśmy przekonani, iż publikacja ta, adresowana do przedstawicieli wielu dyscyplin, stanowić będzie, jak można przewidywać z wysokim prawdopodobieństwem, niebagatelny punkt zwrotny dla wielu środowisk naukowych w dziedzinie humanistyki i nauk społecznych. Proces nowatorskiego podejścia do zagadnień związanych z materialnością rozpoczął się już nie tylko w Europie, lecz także poza jej obszarem.

Merytoryczna, transdyscyplinarna współpraca w zakresie badań kultury materialnej winna być oparta na przemyślanych i wspólnie akceptowanych podstawach teoretycznych. Omawiana publikacja wnosi tu szczególnie wiele nowego. Rozważania na płaszczyźnie teoretycznych perspektyw badań nad kulturą materialną, zaprezentowane w części pierwszej, otwierają obszerne studium analityczne roli myśli marksistowskiej w tym zakresie. Bill Maurer w pracy *In the matter of Marxism* otwiera kolejne eseje o charakterze teoretycznym. Oprócz analitycznego opisu elementów myśli marksistowskiej, odgrywających szczególną rolę w studiach nad kulturą materialną, Autor zakreśla także inspirowaną przez marksizm debatę nad badaniami w zakresie antropologii i archeologii. W obrębie tych właśnie dyscyplin myśl marksistowska odgrywa szczególną rolę, o czym świadczą liczne prace odwołujące się wprost do marksizmu. Czytelnik otrzymuje zatem dobrze przemyślaną i zaprezentowaną panoramę aktualnego stanu wpływu myśli marksistowskiej na badania w zakresie humanistyki i nauk społecznych. Równie interesująca jest rozprawa Roberta Laytona (*Structuralism and semiotics*) na temat strukturalizmu i semiotyki w badaniach nad kulturą materialną w naukach antropologicznych i archeologii. Przedstawiona jest tu w sposób bardzo rzeczowy i pogłębiony merytorycznie historia tych badań, ich stan obecny oraz perspektywy.

Na szczególną uwagę zasługuje też praca Juliana Thomasa *Phenomenology and material culture*. Zarówno marksistowskie, jak i semiotyczne podejście, wraz z ich możliwymi wariantami, dostarczają nam głębszych epistemologicznych i ontologicznych podstaw rozumienia badanych form materialnych. W analizie tych form nie możemy poprzestać — pisze Autor — na powierzchownym oglądzie. Niezbędne jest wniknięcie w reguły rządzące powstawaniem i funkcjonowaniem badanych obiektów w kontekście społecznym. W przeciwieństwie do tego perspektywa fenomenologiczna wysuwa na plan pierwszy „powierzchniowy” ogląd rzeczy. Na plan ten wysuwa się szczegółowy opis i analiza rzeczy, tak jak je doświadczamy i pojmujemy z ludzkiej zmysłowej perspektywy. Uruchomiony zostaje subiektywny aparat zmysłowy naszego ciała: wzrok, słuch, dotyk, zapach, smak. Dokonuje się to w sposób, w jaki rozumiane są zarówno rzeczy, jak i osoby, poprzez nasz ucieleśniony byt w świecie, który doświadczamy wraz z innymi. Marksistowskie i strukturalistyczne, a także semiotyczne podejścia miały — jak to podkreśla w swym *Wstępie* do części pierwszej Christopher Tilley (s. 8) — niewątpliwie większy wpływ na badania nad kulturą materialną aniżeli podejście fenomenologiczne, które rozwinęło się w znaczący sposób dopiero w ostatnich kilkunastu latach. Powodem tego — jak to sugeruje Julian Thomas (s. 43 nn.) — może być fakt, iż w przeciwieństwie do marksizmu bądź strukturalizmu, perspektywa fenomenologiczna nie oferuje w zasadzie żadnej jasno sformułowanej metodologii badań rzeczy. Podczas gdy łatwo jest i bez mała mechanicznie przeprowadzić analizę rzeczy, wyraźnie opartą na teoriach takich jak marksizm bądź strukturalizm, wpływ myśli fenomenologicznej na badania kultury materialnej był zarówno bardziej subtelny, jak i zależny od znajomości szerszego kontekstu.

W następnym rozdziale, dotyczącym obiektywizacji (*Objectification*), Christopher Tilley porusza centralne punkty problematyki badań nad kulturą materialną. Obiektywizacja rozumiana jest tu przez Autora jako „concrete embodiment of an idea” (s. 60). Wyjaśniamy od razu, iż pojęcie to dotyczy także podstaw tradycyjnie rozumianej koncepcji kultury archeologicznej. Obejmuje zatem całość szeroko rozumianych, rzeczowych korelatów kultury, to jest różnego rodzaju wytworów i ich specyficznych, rozmieszczonych w czasie i przestrzeni, zespołów charakteryzujących się różnymi, rozpoznawalnymi przez archeologa, strukturami wewnętrznych relacji, w tym także relacji o charakterze stratyfikacyjnym. Zespoły takie są traktowane jako kopalne świadectwa i zapisy obecności i działania różnych grup ludności, a zmiany w ich obrębie odbijają bądź mechanizmy wewnętrznej ewolucji, bądź ruchy ludnościowe, bądź też dyfuzję pewnych idei¹.

Koncept obiektywizacji sięga korzeniami Hegla i Marksa. W. Keane podkreśla, że w antropologii pojęcie obiektywizacji, rozumianej jako *mimesis*, było jedną z idei sformułowanych przez Durkheima i Maussa dotyczących zbiorowej reprezentacji². Koncept ten rozwija dalej C. Tilley w nawiązaniu do prac P. Bourdieu i D. Millera. Jak już wspomniano, do części pierwszej należą jeszcze rozdziały B. Olsena *Scenes from a troubled engagement: Post-structuralism and material culture studies* oraz P. van Dommelena *Colonial matters: Material culture and post-colonial theory in colonial situations*.

W sumie otrzymujemy zwięzły lecz bardzo treściwy zarys teoretycznych podstaw współczesnych badań kultury materialnej. Dodajmy od razu, że sygnalizowane tu ujęcie jest jedną z wielu nowatorskich propozycji i jako takie może budzić z jednej strony ogromne zainteresowanie, z drugiej zaś chęć skonfrontowania go z innymi sposobami konceptualizacji kwestii materialności również. Z tego też powodu pozwalamy sobie zamknąć naszą notatkę recenzyjną krótkimi informacjami na temat publikacji dotyczących złożonych zagadnień materialności, które bądź w tej chwili już się ukazały, bądź też ukażą się na rynku wydawniczym w najbliższym czasie. Są to: *The Oxford handbook of material culture studies*, Dan Hicks, Mary C. Beaudry red., Oxford 2010; Bjørnar Olsen, *In defense of things: Archaeology and the ontology of objects*, Plymouth 2010; tenże, *Kultura materialna po tekście: pamięć o rzeczach*, [w:] *Teoria wiedzy o przeszłości na tle współczesnej humanistyki*, Ewa Domańska red., Poznań 2010 (w druku); Bruno Latour, *Splatając na nowo to, co społeczne. Wprowadzenie do teorii aktora-sieci*, Kraków 2010.

Publikacje te łącznie poświadczają istotny zwrot w wielu dziedzinach humanistyki i nauk społecznych. Zwrot ten określony bywa jako „material turn”. Dla środowisk naukowych — archeologii, antropologii i historii — ten zwrot ma niezwykle istotne i wręcz przełomowe znaczenie. Pragniemy wyrazić tu także przekonanie, iż pozytywne zmiany nastąpią również w dziedzinie historii kultury materialnej w ramach Instytutu Archeologii i Etnologii PAN, którego chlubne tradycje sięgają samych początków badań nad kulturą materialną³.

Eleonora i Stanisław Tabaczyńscy

¹ Por. M. Shanks, C. Tilley, *Social theory and archaeology*, Cambridge 1987, s. 79 nn.

² W. Keane, *Signs of recognition: Powers and hazards of representation in an Indonesian society*, Berkeley 1997.

³ Autorzy pragną serdecznie podziękować Pani dr Annie Zalewskiej za życzliwą pomoc w redagowaniu ostatecznej wersji tej skrótovej prezentacji i zachęte do lektury omawianej publikacji.